

SƏNƏTŞÜNASLIQ VƏ MEMARLIQ

UOT:78

AZƏRBAYCAN MUSIQI ELMİNDƏ NİZAMİ GƏNCƏVİNİN YARADICILIQ İRSİNİN TƏDQIQI VƏ TƏBLİĞİ MƏSƏLƏLƏRİ

professor Qurbanəliyeva Sevdə Firuddin qızı
Gəncə Dövlət Universiteti
s.qurbanaliyeva@mail.ru

Xülasə: *Dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsi milli mədəniyyətimizə dair zəngin məlumatları ehtiva etməklə yanaşı, eyni zamanda, ədəbiyyat və incəsənətimizin inkişafına güclü təsir göstərmişdir. Dahi Nizami Gəncəvinin poeziyası Azərbaycan mədəniyyətinin simvoludur.*

Azərbaycan bəstəkarları Şeyx Nizaminin insana sonsuz məhəbbətlə dolu fəlsəfi poeziyasını müxtəlif janrlı əsərlərində (opera, balet, simfoniya, kantata, oratoriya, xor, instrumental, kamera-vokal və s.) təcəssüm etdirmişlər.

Nizami dünyasından bəhrələnən musiqi əsərləri ilə tanışlıq göstərir ki, bu əsərlər məhz milli ənənələrlə bağlılığı, lirik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsinin Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsində etibarlı mənbə kimi tədqiqi və Nizamiyə ithaf olunan, böyük humanist şairin obrazının tərənnümünə həsr olunan, onun yaratdığı obraz və süjetlər əsasında yazılan əsərlərin təhlili Azərbaycan musiqi elmində mühüm yer tutur.

Açar sözlər: poeziya, musiqi, bəstəkar, əsər, musiqişünaslıq

Ключевые слова: поэзия, музыка, композитор, творчество, музыковедение

Key words: poetry, music, composer, composition, musicology (musical science)

Bəşəriyyətin bədii fikir salnaməsinə mütərəqqi fikirlər, ümumbəşəri ideyalar gətirmiş dahi Azərbaycan şairi və mütəfəkkiri Nizami Gəncəvi (1141-1209) yaradıcılığına lirik şeirlərlə başlamış, dünya ədəbiyyatı tarixinə məsnəvi formasında yazdığı beş poemadan ibarət məşhur “Xəmsə” (Beşlik) müəllifi kimi daxil olmuşdur. Nizami özü əsərlərinə “Pənc gənc” (Beş xəzinə) adını vermişdir. Həqiqətən də filosof şairin hər bir əsəri şeir, sənət, elm, hikmət xəzinəsi, kamillik və müdriklik zirvəsidir. İntibah şairi Şeyx Nizaminin ölümündən sonra onun beş poeması (“Sirlər xəzinəsi” (1177), “Xosrov və Şirin” (1180), “Leyli və Məcnun” (1188), “Yeddi gözəl” (1197), “İskəndərnamə” (“Şərəfnamə” (1199) və “İqbalnamə” (1201)) bir yerə toplanaraq “Xəmsə” adlandırılmış, bu əsərlər əsrlər boyu Şərq və Qərb ədəbiyyatı və incəsənətinin inkişafına güclü təsir göstərmiş və bu gün də insanların mənəvi-əxlaqi kamilləşməsinə xidmət edir.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsi Azərbaycan xalqının mənəvi həyatının bədii tarixi olmaqla yanaşı, musiqi sənətinə dair dəyərli fikirlərlə, Azərbaycan mədəniyyətinin simvollarına çevrilmiş obrazlarla zəngindir.

Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsində Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsinin etibarlı mənbə kimi tədqiqi və Nizamiyə ithaf olunan, böyük humanist şairin obrazının tərənnümünə həsr olunan, onun yaratdığı obraz və süjetlər əsasında yazılan əsərlərin təhlili Azərbaycan musiqi elmində mühüm yer tutur.

XX əsrin 40-cı illərində ilk dəfə tədqiqatçı-alim Qubad Qasımov “Очерки из истории музыкальной культуры Азербайджана XII в.” adlı məqaləsində XII əsr musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsində Nizami irsinin əhəmiyyətini vurğulayaraq qeyd edir ki, Nizaminin belə məlumatlılığını təkcə şairin biliyinin nəticəsi fərz etmək səhv olardı. Şairin dərin biliyini və geniş dünyagörüşünü inkar etmədən Nizaminin təsvir etdiyi musiqi səhnələrinin onun müasiri olduğu Azərbaycan gerçəkliyindən götürüldüyünə şübhə qalmır [13.45].

Görkəmli bəstəkar, ilk Azərbaycan baletinin müəllifi, dirijor, musiqişünas, publisist və ictimai xadim Əfrasiyab Bədəlbəyli 1956-cı ildə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində yazır: “Musiqini şeir bilən, nəğməni və tarı şeir qədər sevib alqışlayan Nizami də, Füzuli də həssas şair olduqları kimi, incə zövq sahibi, musiqişünaslar idilər” [6].

Onu da qeyd etməliyik ki, bəstəkarların yaradıcılığında Nizami Gəncəvinin obrazı və bədii irsinin təzahürü məsələlərinə ilk dəfə məhz Əfrasiyab Bədəlbəyli 1947-ci ildə müraciət etmişdir. Rus dilində yazılan “Nizami musiqi haqqında və musiqidə” adlı bu tədqiqatın əlyazması Salman Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində saxlanılır [12].

Professor Gülnaz Abdullazadə qeyd etdiyi kimi, “Müsəlman orta əsrlər dövrünün musiqi estetikası yalnız elmi əsərlərdə deyil, bədii ədəbiyyatda da təmsil olunmuşdur. Poeziyada (ümumiyyətlə və o cümlədən Şərqdə) musiqi estetikası mövzusu çox maraqlı olub öz tədqiqatçıları gözəldir” [3.175].

Professor Zemfira Səfərova haqlı olaraq qeyd edir ki, “Musiqi elmimizin inkişafında alimlərin elmi-nəzəri əsərləri ilə birlikdə şairlərimizin yaradıcılığının böyük əhəmiyyətini qeyd etməliyik [10.9].

Son 80 ilə yaxın müddət ərzində ölkəmizdə musiqişünasların Nizami Gəncəvinin musiqi dünyasının öyrənilməsinə həsr olunmuş bir sıra tədqiqat işləri nəşr olunmuşdur.

Bunlardan bir-neçəsinə nəzər salaq. Müasir Azərbaycan alətşünaslığının yaranması və inkişafında mühüm xidmətləri olan professor Səadət Abdullayeva son tədqiqat işində göstərir ki, Nizami Gəncəvinin poemalarında 40-dan artıq musiqi aləti haqqında müfəssəl və qiymətli məlumatlar verilir, 15 simli, 11 nəfəs, 8 zərb və 12 idiofonlu alətin adları çəkilir. Saz, ud, rud, bərbət, çəng, kamança, rübab, çaqanə, ney, şeypur, dəf, nağara və başqa musiqi alətlərinin adları, növləri, quruluşu, hazırlandığı materiallar, səslənmə xüsusiyyəti böyük məharətlə təsvir olunur [2].

Təsədüfi deyil ki, ölkəmizdə qədim musiqi alətlərinin bərpası işində Nizami poemalarından və eləcə də bu poemalara çəkilmiş miniatür sənət əsərlərindən qiymətli mənbə kimi geniş istifadə edilir.

Nizaminin musiqi sənətinə daha çox yer ayırdığı “Xosrov və Şirin” poemasında öz dövründə məşhur olan 30 nəğmənin, 8 muğamın da adı çəkilir: “Rast”, “Üşşaq”, “Hesari”, “İraqi”, “Novruzi”, “İsfahan”, “Rəhavi”, “Zirəfkənd”. Nizami bu musiqi nümunələrinin adları ilə yanaşı, onların xarakterini və ifaçılıq xüsusiyyətlərini poetik formada təsvir etmişdir. Nizami irsində muğam sənəti haqqında məlumatlar Azərbaycan muğamının tarixi-nəzəri, fəlsəfi-estetik əsaslarının öyrənilməsində mühüm yer tutur. Muğamların tədqiqi məsələlərində ədəbi-poetik mənbələrin rolunu muğam sənətinin mahir bilicisi musiqişünas-alim Ramiz Zöhrabov yüksək qiymətləndirərək tədqiqat işlərində Nizami irsinin öyrənilməsinə xüsusi diqqət göstərmişdir [11].

Aparılan araşdırmalar nəticəsində tam əminliklə qeyd edə bilərik ki, Nizami “Xəmsə”sinə daxil olan poemaların hər biri öz musiqi dünyasına, öz musiqi səslənməsinə malikdir. Burada biz bir sənətin digər sənətin ifadə vasitələri ilə dahiyənə zənginləşməsinin şahidi oluruq. Nizaminin poemalarında bütövlüklə musiqiyə həsr olunmuş səhifələrə də rast gəlirik, lakin musiqinin mətnə zərif inkrustasiyasına daha çox yer verilir. Nizaminin poemalarında vokal və instrumental musiqi, saray və xalq musiqisi, hərbi və lirik musiqi, rəqs musiqisi, musiqi alətləri və musiqi ifaçıları, şifahi ənənəyə əsaslanan professional musiqinin estetik və nəzəri problemləri, muğam, təsnif kimi formaları, musiqinin qüvvətli təsir gücünə malik olması, tərbiyəvi əhəmiyyəti və s. məsələlər poetik formada şərh olunur. Nizaminin musiqi ilə bağlılığı hər bir misrasında duyulur. Dahi söz ustası musiqi haqqında fikirlərini analogiyalar və müqayisələrlə ifadə edir [14].

“Musiqi dünyası” Beynəlxalq elmi-pedaqoji, tənqidi-publisistik və mədəni-maarif musiqi jurnalında (baş redaktor: professor Təriyel Məmmədov) dərc olunan bir sıra

məqalələrdə Nizaminin poetik irsində musiqi sənətinə verilən yer müxtəlif aspektlərdən işıqlandırılır. Bunlara misal olaraq Fərahim Sadıqovun “Nizami və musiqi” (“Musiqi dünyası”. 2000, 2 (3), səh. 66-70); Əminə Tuncayın “Nizami Gəncəvi yaradıcılığında musiqinin vəsfi” (“Musiqi dünyası”. 2010, 1-2/43, səh. 37-40); Ala Bayramovanın “Слово о музыке в поэзии Низами Гянджеви” (“Musiqi dünyası”. 2011, 4/49, səh.37-40) və s. məqalələri qeyd etmək olar.

Tanınmış tədqiqatçı-alimlər Əhməd İsazadə və Babək Qurbanovun “Nizami epoxasında Azərbaycan maddi mədəniyyət abidələri” seriyasına daxil olan rus dilində yazılan “Nizami və musiqi” (Bakı, 1986) adlı kitabçasında Nizaminin musiqiyə münasibəti və Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığında şairin poeziyasının təcəssümü məsələləri geniş işıqlandırılır.

Nizami Gəncəvinin yaradıcılıq irsi milli mədəniyyətimizə dair zəngin məlumatları ehtiva etməklə yanaşı, eyni zamanda, ədəbiyyat və incəsənətimizin inkişafına güclü təsir göstərmişdir.

Dahi Azərbaycan bəstəkarı Üzeyir Hacıbəyli Nizami Gəncəvinin 800 illik yubileyi ilə əlaqədar şairin 2 qəzəlinə müraciət edərək, “Sənsiz” (1941), “Sevgili canan” (1943) vokal əsərlərini yazmış və bununla da yeni bir musiqi janrının – qəzəl-romans janrının təməlini qoymuşdur. Romans-qəzəl, təsnif-romans, musiqili qəzəl adlanan bu vokal miniatürlər Nizami dühasının musiqi ilə vəhdətinin parlaq nümunəsidir.

Üzeyir Hacıbəylinin ənənələrini davam etdirən bir çox Azərbaycan bəstəkarları böyük humanist şairin lirikasından bəhrələnərək bir sıra vokal əsərlər yazmışlar. 1947-ci ildə Azərbaycan bəstəkarlarının Nizami Gəncəvinin qəzəllərinə yazdıqları 11 qəzəl-romans görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Fikrət Əmirovun redaktorluğu ilə “Azərbaycan bəstəkarlarının Nizaminin qəzəllərinə yazdıqları nəğmə və romanslar” adlı məcmuədə toplanaraq nəşr edilmişdir. Məcmuəyə Üzeyir Hacıbəylinin “Sənsiz”, “Sevgili canan”, Fikrət Əmirovun “Gülüm”, Şəfiqə Axundovanın “Nə gözəl”, Adil Gəray Məmmədbəylinin “Yar gəlmiş idi”, Ağabacı Rzayevanın “Könlüm”, Hacı Xanməmmədovun “Surəti canan”, Ədilə Hüseynzadənin “Vəslin həvəsi”, Süleyman Ələsgərovun “Sərvi xuramanım mənim”, Cahangir Cahangirovun “Gül camalın”, Hökümə Nəcəfovanın “Yarım gəldi” vokal əsərləri daxil edilmişdir [4].

Görkəmli Azərbaycan bəstəkarları müxtəlif musiqi janrlarında yaratdığı əsərlərini Şeyx Nizamiyə ithaf etmiş, onun insana məhəbbətlə dolu poeziyasını öz əsərlərində təcəssüm etdirmişlər. Üzeyir Hacıbəyli “Nizami” kantatasını, Əfrasiyab Bədəlbəyli “Nizami” operasını, Niyazi “Xosrov və Şirin” operasını, Fikrət Əmirov simli orkestr üçün “Nizaminin xatirəsinə” simfoniyasını, “Nizami” baletini, Qara Qarayev “Payız” lirik xorunu, “Leyli və Məcnun” simfonik poemasını, “Yeddi gözəl” baletini, Soltan Hacıbəyov “İskəndər və çoban” uşaq operasını, Cahangir Cahangirov “Qəzəl”, Cövdət Hacıyev “Ey, gül” xorlarını, Ramiz Mustafayev “Nizami” oratoriyasını və digər bəstəkarlar Nizami poeziyasının musiqidə tərənnümünə həsr edilmiş dəyərli sənət əsərləri yaratmışlar [2].

Azərbaycan musiqi mədəniyyəti ilə tanışlıq göstərir ki, bir çox musiqiçilər Nizaminin bədii obrazlar sərvətindən qidalanmış, Nizami yaradıcılığını dərinlən öyrənmiş, ondan bəhrələnmişlər.

Azərbaycan musiqi elmində Nizami irsi XII əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsində etibarlı mənbə kimi və Azərbaycan bəstəkarlarının ilham mənbəyi kimi geniş tədqiq və təbliğ olunur.

Müəllifi olduğum əsərlərdən ölkəmizdə 1991-ci ildə nəşr olunmuş “Nizami Gəncəvi və Azərbaycan musiqi mədəniyyəti (ədəbiyyat və musiqinin qarşılıqlı əlaqələri probleminə dair)”, 2003-cü ildə rus dilində nəşr olunmuş “Nizami Gəncəvi və Fikrət Əmirovun musiqi dünyası”, 2012-ci ildə nəşr olunmuş “Nizami Gəncəvinin poemalarında musiqi”, “Nizami Gəncəvinin poeziyası vokal musiqidə”, 2009-cu ildə Kiyevdə “Elmi ədəbiyyatlar” silsiləsində rus dilində nəşr olunmuş “Nizami Gəncəvinin musiqi dünyası” adlı kitabları qeyd etmək

istərdim. Bu tədqiqat işlərində Nizami yaradıcılığı orta əsr Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin öyrənilməsi üçün əvəzsiz mənbə kimi öyrənilmiş və Azərbaycan bəstəkarlarının Nizami poeziyası ilə bağlı onlarla müxtəlif janrlı əsərləri təhlil edilmişdir.

Şairin 870 illik yubileyi ilə əlaqədar 2011-2012-ci illərdə mənim tərəfimdən Nizami Gəncəvinin sözlərinə Azərbaycan bəstəkarlarının səs və fortepiano üçün yazdıqları 15 vokal əsərin poetik mətni ilk dəfə olaraq latın qrafikası ilə nəşrə hazırlanmış və çap olunmuşdur (Tərtibçi, redaktor və ön sözün müəllifi S.Qurbanəliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2011); görkəmli Azərbaycan bəstəkarı Cahangir Cahangirovun xor üçün “Qəzəl” əsərinin poetik mətni latın qrafikası ilə ilk dəfə nəşrə hazırlanmış, nəşrin ön sözündə bəstəkarın yaradıcılığına və əsərin səciyyəvi cəhətlərinə dair yığcam məlumatlar verilmişdir (Redaktor və ön sözün müəllifi S.Qurbanəliyeva. Gəncə, “Elm”, 2011); Üzeyir Hacıbəylinin ilk tələbələrindən olan Məmmədəğa İsrəfilzadənin 1941-ci ildə yazdığı indiyədək Azərbaycan Musiqi Mədəniyyəti Dövlət Muzeyində əlyazma şəklində qorunub saxlanılan “Hüsnün gözəl” xor əsəri ilk dəfə nəşr olunmuşdur (Ön sözün müəllifi və musiqi redaktoru S.Qurbanəliyeva. Bakı, “Elm və təhsil”, 2012). Onu da qeyd etməliyik ki, bu xor əsəri ilk dəfə 2012-ci ildə Gəncə Dövlət Universitetinin “Musiqi müəllimliyi” ixtisası üzrə tələbələrindən ibarət xor kollektivi tərəfindən “Musiqi fənləri” kafedrasının mərhum müəllimi Oleq Allahverdiyevin dirijorluğu ilə ifa olunmuşdur.

Son illərə aid nəşrlərdən iki kitabı qeyd etmək istərdik. Bəstəkar Rəşid Şəfəqin tərtib etdiyi “Nizami musiqidə, sənətdə” (Bakı, “Şərq-Qərb”, 2014) kitabında Nizami Gəncəvinin əbədiyaşar obrazını və poeziyasını musiqidə tərənnüm edən bir sıra əsərlərin notları yer almışdır [9].

Tanınmış alim Səadət Abdullayevanın “Nizamidə musiqi, musiqidə Nizami” adlı kitabında (Bakı, “Nurlar”, 2018) mövzu geniş işıqlandırılmış, “Nizami və musiqi” mövzusunda yazılan elmi işlərin qısa xülasəsi, bibliografik göstəricisi verilmişdir [2].

Bu kimi nəşrlər milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunmasına, konsert və tədris repertuarlarında təqdim olunan əsərlərdən geniş istifadə olunmasına, Azərbaycan xalqının zəngin mənəvi dünyasının parlaq ifadəsi olan Nizami irsinin təbliğinə xidmət edir.

Nizami dünyasından bəhrələnən musiqi əsərlərinin təhlili göstərir ki, bu əsərlər məhz milli ənənələrlə bağlılığı, lirik xüsusiyyətləri ilə səciyyələnir.

Nizami Gəncəvi bütün bəşəriyyətin parlaq dühalarındandır, Azərbaycan mədəniyyətinin dahisidir. Məhz ona görə onun yaradıcılığına maraq sonsuz və tükənməzdir.

Ədəbiyyat

1. Abdullayeva S.A. Azərbaycan xalq çalğı alətləri (musiqişünaslıq-orqanoloji tədqiqat). Bakı, 2002.
 2. Abdullayeva S. Nizamidə musiqi, musiqidə Nizami. Bakı, 2018.
 3. Abdullazadə G. Qədim və Orta əsrlərin musiqi mədəniyyəti. Bakı, 1996.
 4. Azərbaycan bəstəkarlarının Nizaminin qəzəllərinə yazdıqları nəغمə və romanslar. Səs və fortepiano üçün. Bakı, 1947.
 5. Azərbaycan bəstəkarlarının Nizami Gəncəvinin qəsidə və qəzəllərinə yazılan ariya və romansları. Tərt. A.Qəniyeva. Ön söz: F.Bədəlbəyli. Bakı, 2012.
 6. Bədəlbəyli Ə. Şeir və musiqi. – Qalacaqdır dünyada... Tərtib.: C.Məmmədbəyov. Red.: K.Talıbzadə. Bakı, 1973, səh. 32. “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzeti, 1956-cı il, 12 may.
 7. Qurbanəliyeva S. Nizami Gəncəvinin poemalarında musiqi. Bakı, 2012.
 8. Qurbanəliyeva S. Nizamu Gəncəvinin poeziyası vokal musiqidə. Bakı, 2012.
 9. Rəşid Şəfəq “Nizami musiqidə, sənətdə”. Bakı, 2014.
 10. Səfərova Z. Azərbaycan musiqi elmi. XIII-XX əsrlər. Bakı, 2006.
 11. Zöhrabov R. Azərbaycan muğamları. Bakı, 2013.
- Rus dilində:

12. Бадалбейли А. Низами о музыке и в музыке. Республиканский архив литературы и искусств, фонд №595.
13. Касимов К. Очерки из истории музыкальной культуры Азербайджана XII в. // Искусство Азербайджана. В. II, Баку, 1949.
14. Курбаналиева С. Музыкальный мир Низами Гянджеви. Киев, 2009.

ВОПРОСЫ ИССЛЕДОВАНИЯ И ПРОПАГАНДЫ ТВОРЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ МУЗЫКОВЕДЕНИИ

Курбаналиева Севда Фируддин кызы

Резюме

Поэзия великого азербайджанского поэта и мыслителя Низами Гянджеви – символ азербайджанской культуры. Творческое наследие великого Низами Гянджеви содержит огромную информацию о богатой национальной культуре Азербайджана и оказало большое влияние на развитие азербайджанской профессиональной музыки.

Философские стихи Шейха Низами, наполненные бесконечной любовью к людям, азербайджанские композиторы воплотили в произведениях самых разных жанров (опера, балет, симфония, кантата, оратория, хор, инструментальные, камерно-вокальные и др.)

Знакомство с музыкальными произведениями, написанные на основе поэтического наследия Низами, показывает, что эти произведения характеризуются связью с национальными традициями и лирическими особенностями.

Изучения творческого наследия Низами Гянджеви как важного информационного источника в изучении азербайджанской музыкальной культуры, анализ музыкальных произведений, посвященных образу Низами, написанных на основе образов и сюжетов, созданных поэтом занимает важное место в азербайджанском музыковедении.

RESEARCH AND PROPAGANDA ISSUES OF NIZAMI GANJAVI CREATIVE HERITAGE IN AZERBAIJAN MUSICOLOGY

Gurbanaliyeva Sevda Firuddin

Summary

The poetry of the great Azerbaijan poet and thinker Nizami Ganjavi is the symbol of Azerbaijan culture. The creative heritage of great Nizami Ganjavi contains huge information about rich national culture of Azerbaijan and makes a big impact to the development of Azerbaijan professional music.

Getting inspired from the philosophical poems of Sheikh Nizami, full of endless love to his people, Azerbaijan composers embodied very different genres in their creation (opera, ballet, symphony, cantata, oratory, chorus, instrumental, chamber-vocal, etc.).

The acquaintance with the musical compositions, composed on the poetic heritage of Nizami, shows that these compositions are characterized with commitment to national traditions and lyrical features.

Studying of Nizami Ganjavi's legacy, as important information source in learning Azerbaijan musical culture, the analysis of musical compositions devoted to the images of Nizami, written on the bases of the characters and plots, occupies an important place in Azerbaijan musicology.

*“Musiqi fənləri” kafedrasının 11.03.2021-ci il tarixli iclasının 09 sayılı protokolu
Daxil olduğu tarix 24aprel 2021-ci i*